

izvorni znanstveni članak/ original scientific article
 primljen/ received: 7. 3. 2023.

UDK: 1 Brandom, R.
 DOI: 10.46352/18403867.2023.73

IDEJA EKSPRESIVNE RACIONALNOSTI U FILOZOFIJI ROBERTA BRANDOMA¹

Omar MAHMUTOVIĆ

Scientific&Research incubator (ZINK)
 University of Sarajevo, Faculty of Philosophy
 Franje Račkog 1, 71000, Sarajevo, B&H
 E-mail: omar.mahmutovic@ff.unsa.ba

ABSTRACT

U ovom radu interpretirat ćemo i obrazložiti temeljne postavke Roberta Brandoma koje se tiču koncepta ekspresivne racionalnosti. Brandom svojim istraživanjima jezičkih praksi i njihovih implikacija pristupa iz perspektive inferencijalizma, specifičnog pristupa teoriji značenja. Inferencijalizam se temelji na određivanju značenja izraza putem njihove korespondencije s drugim izrazima. Brandomova filozofija može se opisati različitim terminima, uključujući filozofiju inferencijalizma, filozofiju intencionalnosti i logički ekspresivizam.

Ključne riječi: Robert Brandom, inferencijalizam, jezička i socijalna praksa, normativnost, intencionalnost, racionalnost

In this paper, we will consider Brandom's fundamental components of his understanding of interesting concept of expressive rationality. I think it's necessary, in order to gain logical distinction of this concept, to analyse and postulate basic meanings and parts of Brandom's philosophy.

In this paper, we will interpret and explain the fundamental tenets of Robert Brandom's intriguing concept of expressive rationality. Brandom, in his research on linguistic practices and their implications, approaches the topic from the perspective of inferentialism, a specific approach to the theory of meaning. Inferentialism is based on determining the meaning of expressions through their correspondence with other expressions. Brandom's philosophy can be

¹ Tekst predstavlja revidiranu verziju završnog rada pod nazivom "Idea ekspresivne racionalnosti u filozofiji Roberta Brandoma", odbranjenog na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu.

described using various terms, including the philosophy of inferentialism, the philosophy of intentionality, and logical expressivism.

Key words: Robert Brandom, inferentialism, language and social practice, normativity, intentionality, rationality

1.0 Uvod

Promjenu paradigme u razmišljanju o ljudskoj racionalnosti možemo pronaći već u korijenima analitičke filozofije i u svakoj ozbiljnijoj filozofiji logike u kojoj se preispituju odnosi jezika i znanja, logičkog i vanlogičkog te racionalnosti i sposobnosti čovjekove ekspresije. U ovom radu ćemo izložiti pragmatički zaokret i pristup ovome problemu koji sintetizira Robert Brandom.²

Kada Brandom referira na famoznu izjavu Freda Allena – da ne razumije ljude koji troše vrijeme pišući knjige jer mogu knjige jeftino kupiti – on ukazuje na određenu analogiju koja se može povezati i sa filozofskim diskursom i prirodom bavljenja filozofijom.

“Prava priroda društvenih praksi, čiji kognitivni, konceptualni i logičko-jezički sadržaj ispunjava društvene relacije, mora postati dostupan kroz jednu induktivnu društvenu fenomenologiju koja će imati mogućnost da ih eksplicira kao racionalno opravdane, semantički konstruktibilne i inferencijalno artikulirane strategije. Prema našem mišljenju, suvremena filozofija društvenih znanosti treba konstruirati jednu projektivnu semantiku društvenih relacija koja može uhvatiti mrežu interakcija društvenih aktera, individua, grupa, društava i tipova konteksta (‘socijalnih miljea’, prema H. Blumeru) u kojima se one dešavaju. Takva projektivna semantika bi mogla imati onu ulogu koju je Robert B. Brandom dodijelio logici inferencijalizma u interpretaciji jezičkih i konceptualnih praksi.” (Ibrulj, 2015, 132)

Wanderer u svom sistematskom prikazu Brandomove filozofije u knjizi *Robert Brandom* ukazuje na nakanu Brandoma da na originalan način zaokruži svoje filozofske interpretacije u jedan konzistentan sistem. Srž Brandomovog filozofiranja se sintetizira upitanju:

² Robert B. Brandom rođen je 13. marta 1950. god. u SAD-u. Filozofiju je studirao i završio na Sveučilištu Yale 1972. god., dok je doktorirao 1977. god. pod mentorstvom Richarda Rortyja. Doktorirao je s temom *Practice and Object*. Djelo koje se smatra kapitalnim jeste *Making it Explicit: Reasoning, Representing, and Discursive Commitment*.

“Šta je doista ono što je implicitno ili što je neposredno nevidljivo u odnosima/praksama društvenih aktera/subjekata i kako ga učiniti eksplicitnim i vidljivim/spoznatim u konceptima jedne prihvatljive teorije?” (Ibrulj, 2015, 113)

Ono na što će ovaj rad ponajviše biti fokusiran jeste ideja racionalnosti koju Brandom gleda iz jednog pragmatičkog zaokreta, a cilj je odrediti domenu njegovog shvatanja jezika i jezičke prakse, inferencijalno razumijevanje jezika i osnovnih logičkih operatora, normativnih iskazaprema kojima je čovjek okrenut, zatim objasniti stav koji Brandom formira nasuprot striktnologičkom formalizmu, potom ukazati na uzajamnu povezanost normativnosti s racionalnošću (s Mi), kao i na koji način se stvara eksplanatorni pojmovni skup koji opisuje, obavezuje i ovlašćuje te na smisao jedne komunikološke situacije koja je *conditio sine qua non* za svaku plauzibilnu interpretaciju istog.

2.0 Brandomova pragmatička optika

Kada Brandom povijesno i filozofski analizira pojam “nas”, on brzo uključuje pojam racionalnosti ili određenje čovjeka kao *Homo sapiensa*. Ta razumnost ili racionalnost jeste, kako se navodi, sila koja spada pod vrstu normativne; sklonost čovjeka da se potčini autoritetu razloga ili razložnosti.

“Biti racionalan znači biti vezan ili ograničen tim normama, dakle, subjekt autoritetu razloga. Reći ‘mi’ u tom smislu znači smjestiti sebe i druge u prostor razloga, i to na način pružanja razloga i zahtjeva da se oni pruže za naše stavove i naše izvedbe. Usvajanje tog praktičnog stajališta znači uzimati ili tretirati nas kao subjekte kognicije i činjenja, a to je tako jer se stavovi koje usvajamo kao odgovor na podražaje okruženja uzimaju kao uvjerenja samo ako služe i stoje u službi razloga, dok se radnje koje izvodimo smatraju činjenjem samo ako možemo ponuditi i istražiti razloge za njih. Naši stavovi i ono što činimo pokazuju inteligibilni sadržaj, i to sadržaj koji se može prihvatiti ili razumjeti u mreži razloga te se može inferencijalno artikulirati.” (Brandom, 1994, 5)

Brandom se referira na Kanta: Kantovo razumijevanje čovjekovog ponašanja, vođeno pravilima ili normama koje koncipiramo, na koje smo osjetljivi, daje obrazac o kojem Brandom govori – eksplicira se ono što je implicitno.

“Jedan normativni vokabular i jedna normativna pragmatika (o kojoj govori Brandom) društvenih aktera u njihovom djelovanju mogla bi sa ili bez analitičke filozofije društvenih znanosti ukazati šta je ono što konstituiraju društvene relacije u komunikaciji a šta ono što je za njih konstituirajuće i što tu komunikaciju omogućava kao ono apriorno-iskustvenu.” (Ibrulj, 2015, 144-145)

Zadatak pragmatiste jeste ustvari da prepozna ono implicitno dešavanje u normativnom idiomu te da ga učini eksplicitnim kroz propozicije ili pravila (Brandom, 1994, 26).

Racionalnost je stoga pojam kojim se opisuje sposobnost vladanja pojmovnim sadržajima i normama koje su implicitne u našoj diskurzivnoj praksi i koje se ne smiju poistovjetiti s logičkim kapacitetima. Upravo je obrnuto: logički kapaciteti pretpostavljaju racionalne kapacitete i na njima su izgrađeni. U paraleli s tim, ljudski um se postavlja kao jedan ekspresivni katalizator između jezika i socijalne prakse.

Šta je to između govorenja i činjenja? Šta čini prostor između jezika i prakse? Kako se ideja ekspresivne racionalnosti referira na naše operiranje umom i jezikom? Kako se analitička filozofija nosila s tom problematikom? Sve ovo Brandom jasno navodi na početku djela *Between Saying and Doing*:

“Priroda ključnog aspekta semantičke relacije između vokabulara različito je karakterizirana tokom povijesti analitičke filozofije kao: analiza, definicija, parafraza, prevođenje, redukcije različitog tipa, kao proizvođenje istine i kao različite vrste supervenijencije vokabulara – da nabrojimo samo neke od njih. U svakom navedenom primjeru, međutim, ono što je karakteristično za klasičnu analitičku filozofiju jeste da je logičkom vokabularu dodijeljena privilegirana uloga u određivanju ovih semantičkih relacija... Referirat ću

se na ovaj aspekt analitičkog projekta kao na njegovo obavezivanje ‘semantičkom logizizmu.’” (Brandom, 2008, 2)

Racionalnost je pojam usko vezan za kulturuloško određenje čovjeka, za njegovu intencionalnu tendenciju, za njegovo vjerovanje i obavezivanje; racionalne prakse jesu one koje odgovaraju njihovom normativnom određenju. Svaki subjekt, sa svim svojim intencionalnim stanjima, bilo da govorimo o vjerovanjima, uvjerenjima ili željama, racionalno je oblikiran da se ponaša na određeni način u smislu svojih racionalnih pretenzija.

Kao što je maloprije navedeno, za Brandoma nije prihvatljivo to da samo na osnovu logičke razine distribucije istinosnih vrijednosti i značenja možemo govoriti o diskurzivnom; diskurzivna praksa se bolje iščitava kada se ona inferencijalistički artikulira. Ona se najbolje i najočitije ispoljava u traženju upotrebe naših pojmovnih sadržaja, izraza, jezičkih činova, a ne samo značenja. Upravo na osnovu konstatiranja činjenice da se insinuiralo na podređivanju “semantičkom logizmu”, koji je pretendirao shvatanje da se samo na osnovu logičkog donošenja konkluzija i logičkih kategorija prosuđuje ono što je racionalno, ističe se Brandomova supozicija nasuprot logičkom formalizmu. Dakle, njegova kritika logičkog formalizma se mora shvatiti u formi njegovog inzistiranja na značaju praktičnog svojstva našeg diskurzivnog ponašanja i naših obavezivanja pojmovnim sadržajima.

Na taj način Brandom čita Wittgensteina te derivira pragmatičku poziciju. Još je Wittgenstein predvidio:

“Mi vodimo računa o svom sopstvenom načinu izražavanja koji se tiče tih stvari ali ga ne razumemo i pogrešno ga tumačimo. Onda kada se bavimo filozofijom, mi smo kao divljaci, primitivni narodi, koji čuju kako se civilizovani ljudi izražavaju, pogrešno to tumače i onda izvlače čudne zaključke iz svog tumačenja” (Wittgenstein, 1980, 109).

U tome Brandom prepoznaje Wittgensteinovu zaslugu: on je taj koji je prepoznao da su prakse u kojima su implicitne norme ustvari socijalne prakse.

Evidentno je da Brandom ne može striktno prihvatiti shvatanje racionalnosti kao jedne instance logičkog stereotipa, ali se uvijek zalaže za uvođenje inferencijalnih artikulacija.

“Ova se dogma priklanja onom redoslijedu objašnjenja koji tretira sve inferencije kao dobre ili loše samo na osnovu njihove forme, dok je sadržaj tvrdnji od kojih su sačinjene bitan samo za istinitost premisa. Prema tom načinu rješavanja stvari, ne postoji nešto takvo kao što je materijalna inferencija. Stajalište koje ‘dobre inferencije’ razumije kao ‘formalno validne inferencije’ i koje postulira implicitne premise kao one koje su neophodne može se nazvati formalnim pristupom inferenciji.” (Brandom, 1994, 98)

Ali držanje samo inferencijalne forme bez podrazumijevanja i uvrštavanja stvarnih, činjeničnih razloga upotrebe pojmova i konstatacija nije dovoljno. Razlog tome je shvatanje materijalne implikacije u inferencijalnom računu prilikom razumijevanja faktičnih komunikacijskih situacija, pri čemu svaki novi kondicional može posve promijeniti širu sliku razločnosti upotrebe nekog pojma. Na taj način se dovode u vezu normativnost i racionalnost te implicitnost njihovog odnosa.

Argument takvoj tvrdnji vidimo i sljedećoj konstataciji: “Dati razlog znači ići kroz proces kalkulacije, a pitati za razlog znači pitati kako je taj neko došao do tog rezultata” (Wittgenstein, 1932, 4).

Na osnovu takvih postupanja mi možemo doći do kanonskog i logički eksponiranog modela samog sadržaja jezika, ali to nikada neće objasniti faktični obrazac jezika, komunikativnog realiteta i naših pojmova. Ali naravno, jedno ne isključuje drugo. Brandom navodi:

“Zasluga logičkih lokucija na reflektivne procese u smislu evolucije naših pojmova i obavezivanjajeste da ih kvalificiraju kao racionalne, međutim, ta jezička praksa najmanje dozvoljava predstavjačku formu specijalne klase. Na neki način, svako biće koje je angažirano u jezičkoj praksi koje upotrebljava pojmove je racionalno biće, ... u doslovnom smislu svako racionalno biće nije samo jezičko biće već barem u potencijalnom smislu i logičko biće. Tako

treba da se razumijemo, kao bića koja se susreću s ova dva ekspresivna uvjeta.” (Brandom, 1994, xxi)

Dakle, dva stuba naše ekspresivne racionalnosti jesu:

1. Logička moć i
2. Moć izražavanja činjenica jezičke prakse,

Primjer ekspresivne racionalnosti Brandom vidi u interpretaciji Sellarsovih argumenata:

“Sokratska metoda je način dovođenja naše prakse pod racionalnu kontrolu na način da ih izrazimoeksplicitno u formi koja može biti suočena s prigovorima i alternativama...” (Brandom, 1994, 106).

Jedan ilustrativan primjer bi izgledao otprilike ovako: već smo govorili o dvojakoj uvjetovanosti naše ekspresivne racionalnosti, određenju racionalnosti i derivatima toga. Nakon analize naše prakse te supsumcije obrazaca naših ponašanja pod pravilo ili normu, mi tad izražavamo vlastitu racionalnost. Naprimjer, kada Kant kaže da djelujemo samo po onoj maksimi za koju možemo u isto vrijeme željeti da postane opći zakon, ono što se tu dešava jeste to da se određena intencionalna, racionalna određenja ljudske prakse podvode pod jednu normu koja se, dakle, može interpretirati. Ona dobija formu $F(x)$. Naravno da se do nje došlo kroz inferencijalnu praksu.

“I Brandom uviđa da je integracija normi u razumijevanje socijalnih interakcija od bitne važnosti za interpretaciju i evaluaciju nekog ponašanja; ono po čemu se njegovo stajalište razlikuje jeste to što on vjeruje da je osnova interpretacija pragmatička normativnost. U tom se kontekstu i izdvajaju pojmovi obavezivanja i ovlaštenja kao središnji eksplanatorni termini. Ovdje vidimo da norme koje su implicitne u korištenju nekog pojmovnog sadržaja moraju imati duboko ukorijenjeno socijalno porijeklo i mogu se kroz pojmove obavezivanja i ovlaštenja uvijek učiniti eksplicitnim.” Poenta je u tome da se određene jezičke manifestacije u potpunosti počnu razumijevati, a to nije moguće bez dubinskog rezoniranja onoga što se na jezičkom planu desilo.

“Pretpostavimo da je vozač upitan: ‘Zašto si stao ovdje?’ I onda on odgovori: ‘Zato što je tu saobraćajni znak za stop.’” Ovaj odgovor se greškom uzima za uzrok, a ustvari je u pitanju razlog (Waissman, 1965, 121).

Brandom prepoznaje jedno povijesno obavezivanje semantičkom logicizmu, odnosno pretpostavljanje da se sve što je važno znati o zakonitostima jezika direktno oslanja na logička pravila suđenja i zaključivanja:

“Priroda ključnog aspekta semantičke relacije između vokabulara različito je karakterizirana tijekom povijesti analitičke filozofije: kao analiza, definicija, parafraza, prevođenje, redukcije različitog tipa, kao proizvođenje istine i kao različite vrste supervenijencije vokabulara – da nabrojimo samo neke od njih. U svakom navedenom primjeru, međutim, ono što je karakteristično za klasičnu analitičku filozofiju jeste to da je logičkom vokabularu dodijeljena privilegirana uloga u određivanju ovih semantičkih relacija (...) Referirat ću se na ovaj aspekt analitičkog projekta kao na neko obavezivanje “semantičkom logicizmu” (Brandom, 2008, 2).

Davidson također naglašava uzajamnu povezanost vokabulara i naših aktivnosti kojima se predicira racionalna struktura. Davidson naglašava da je racionalnost ustvari vrsta objašnjavanja uzroka kroz proces ilustracije samog razloga koji stoji iza toga. Osoba koja čini nešto racionalno, ili zna da je ta akcija takvog tipa, ili ima jedan afirmativni stav prilikom činjavanja te aktivnosti. Brandom zaključuje da Descartes pod pojmom uma misli na posjedovanje nečega što je sposobno... što je sposobno predstavljati intencionalna stanja koja prezentiraju nešto ili barem tako izgledaju. Nasuprot Descartesu, Kant prezentira jednu normativnu ideju uma, što je Brandom prepoznao kao revolucionarno u historiji filozofije.

“Ono što je ključno za konceptualno, ne može se pronaći istraživanjem neke posebne vrste mentalne supstancije, tokom kojega se mora manipulirati upotrebama pojmova, nego istraživanjem posebne vrste autoriteta pod koji neko potpada kada koristi pojmove – mora se istražiti način na koji su pojmovno artikulirani činovi.” (Brandom, 1994, 9)

Naglašavanje važnosti i relevantnosti samih pojmova jeste ono što je artikulirano u Kantovom pristupu istraživanju razuma, uma i cjelokupne ljudske spoznaje. Brandomovo razumijevanje potčinjavanja autoritetu razloga, pojmova opravdanja, obavezivanja i ovlaštenja jeste doprinos tim normativnim sekvencama razumijevanja vokabulara, ali i interpretacije racionalnosti.

3.0 BRANDOM O ZNAČENJU I INTENCIONALNOSTI

3.1 Inferencijalizam i tradicionalni semantički vokabular

Priroda jezika jeste u njegovoj ljudskoj dimenziji ili, kao što Quine tvrdi: “Jezik je društveno umijeće. Pri njegovu se usvajanju moramo u potpunosti oslanjati na intersubjektivno dostupne upute u pogledu toga što ćemo reći i kada” (Quine, 1999, 1).

Kao što je ranije navedeno, smisao inferencijalizma jeste da pokušava odrediti značenje nekog izraza u njegovoj korespondenciji s drugim izrazima. Shvaćen isprva kao semantički *cursus* promatranja jezika, inferencijalizam je od početka usko vezan za činjenicu jezika; za njegovu kontekstualnost, fleksibilnost te *prima facie* kontingenciju. Ono što inferencijalizam treba da pokaže je to da li smo u stanju identificirati da li neki stav djeluje prema normi logičkog principa ili ipak ne. Inferencijalizam u sebi nosi zahtjev analize samoga značenja, a bez inferencijalnog razumijevanja sadržaja nema ni pojmovnog.” Samo takav princip može eksplicirati ono što je implicitno u nekoj formi iskaza” (Šljivo, 2021, 20). Šljivo kasnije konstatira: “Činjenica je da društvene jezičke relacije zavise od velikog broja stereotipnih obrazaca. Korištenje ovih stereotipova predstavlja distribuciju normativnih zahtjeva na koje se obvezuju oni koji te stereotipove žele koristiti u jednom komunikativnom obrascu” (Šljivo, 2021, 23). Tu se i krije možda ključna riječ onoga što jeste smisao inferencijalizma: to jeste obrazac na koji se manifestira faktični *modus operandi* jedne jezičke situacije/realiteta. Ono treba da protumači *kognitivni značaj* i *kognitivno važenje*. Također, ne smijemo

zaboraviti znamenitu Wittgensteinovu konstataciju:

“To se izražava u pitanju o suštini jezika, stava, mišljenja. Jer ako mi u našim istraživanjima pokušavamo da razumijemo suštinu jezika – njegovu strukturu – to ipak nije ono što ovim pitanjem imamo u vidu. Jer, ono ne vidi, u suštini, što je već dostupno pogledu i što sređivanjem postaje pregledno, nego nešto što se nalazi ispod površine.” (Wittgenstein, 1980, 77)

Brandomovo pozicioniranje unutar teorije značenja kreće od njegove maksime – da se izrazi eksplicitno ono što je implicitno. Brandom trpi utjecaj različitih filozofa, a najznačajniji od njih su Gentze, Frege, Sellars, ali i mnogi drugi. Inferencijalistički pristup pojmu značenja nasuprot referencijalističkoj teoriji također ima svoju genezu i logičku postavku. Brandom svoje određenje racionalnosti bazira upravo na jednom inferencijalnom pristupu i razumijevanju jezičke prakse koja proizlazi iz toga.

2.2 Utjecaj Gentzea, Fregea i Sellarsa na Brandomovo razumijevanje inferencije

Pojam inferencijalizma prvi je postulirao i eksplicirao Brandom kako bi objasnio svoju filozofsku poziciju. Njegova filozofija nastoji objasniti šire aspekte filozofskih topika, dublje pojasniti rezultate istraživanja diskurzivne prakse. Na njegovo razmišljanje je utjecao određen krug filozofa koji su svojim rezultatima inicirali određene Brandomove premise filozofije.

“Koristeći rezultate Gentzenove analize, Fregeovog razumijevanja pojmovnog sadržaja, Wittgensteinove pragmatike jezičnih igara, Peacockeove i Dummettove racionalističke analize pojmovna te Sellarsova eksplicitnog ukazivanja na važnost inferencijalnih pravila za analizu značenja, Brandom je postulirao poziciju koja treba objasniti zakone diskurzivne prakse i racionalnog postupanja iz perspektive onoga što je implicitno u toj praksi i u tom postupanju.” (Šljivo, 2021, 55)

Ono što je važno za razumijevanja baze inferencijalizma, na osnovu koje je sva ostala njegova filozofija nadgradnja, Brandom jasno ukazuje na to da su kondicional i negacija fundamentalni dijelovi logičkog vokabulara.

Gentze u logičkim operatorima vidi određenu implikativnu strukturu, ako se osvrnemo na njihovu implikativnu relaciju.

Pogledajmo jednostavan izraz:

$$(((P \supset Q) \& (C \supset R) \supset (C \supset Q)) \supset (P \supset R)). =$$

1. Prije svega, Gentzen je mislio da uvođenjem konektiva pruža samo njegovo objašnjenje.
2. Taj akt ga ustvari osmišljava.
3. Eliminacijske inferencije = jedinstvene funkcije njihovih inferencija uvođenja. (Pelletier, 1999, 4. stranica)

Drugačije se isto pravilo uvođenja konektiva može izraziti ovako:

Pravila uvođenja konektiva konjunkcije Pravila eliminacije konektiva konjunkcije

$$p \wedge q$$

$$p \quad q$$

$$p \wedge q \quad p \wedge q$$

$$p \quad q$$

Gentzen također uvodi pravilo eliminacije egzistencijalnog kvantifikatora:

$$(d \ E) \text{ Od } d \ x \ u \ x \ \text{pod dokazom } [u \ a \ \frac{1}{4} \ W], \text{ inferencija od } = (EI)$$

$$\text{Od } d \ x \ u \ x, \text{ inferencija u } a$$

Šta se ovdje desilo u okviru kanonske notacije a da implicira rezoniranje pravila? Ono x (konjunkcija) se izuzima iz notacije, što odražava ustvari njegovu implicitnost. On se može konzistentno uvoditi tamo gdje imamo dvije istinite varijable (T i T). Značaj Gentzenovih napora jeste u tome što *explicite* uviđamo faktični odnos propozicija. Također je važno naznačiti utjecaj Fregea na razvojnotacije i njezinu optimizaciju. Fregeovaje koncepcija da stvori savršen logički jezik, u kojem svaki izraz izražava tačno jedan pojam ili pojmovni sadržaj (projekt koji Frege eksponira u knjizi *Begriffsschrift*). Također je važno naznačiti utjecaj

Wittgensteinove ideje jezičke igre na Brandomovu inferenciju zbog svog društvenog aspekta. Lyotard konstatira:

“Glede jezičkih igara trebamo primijetiti tri stvari. Prvo, njihova pravila nemaju legitimnost u njima samima, već su predmet izričitog ili neizričitog ugovora među igračima (premda to ne znači da ih ovi izmišljaju). Drugo, ako se pogriješe pravila, nema igre, čak i najmanja promjena nekog pravila mijenja prirodu igre, a neki potez ili iskaz koji nije po pravilima ne spada u igru što su je ova pravila odredila. Ideja opće jezičke agonistike ne bi smjela skrivati drugo počelo koje ju nadopunjuje i koje upravlja našom analizom; radi se o tome da se vidljiva društvena veza sastoji od jezičkih poteza.” (Lyotard, 2005, 13-14)

Još jedan nezaobilazan dio kauzalnog lanca geneze Brandomovog zasnivanja pragmatičkog sagledavanja inferencijalizma jeste Sellarsov utjecaj koji je izvršio distinkcijom između formalne i materijalne inferencije. Sellars pravi distinkciju na osnovu različitih općih normi koje se tiču onog što zovemo *logičko*. Naravno, materijalna inferencijalna pravila ostaju ono što jesu: autentična pravila inferencije.

Brandom povezuje svoja zapažanja sa Sellarsovim: “U svom djelu ‘Empirizam i filozofija uma’ Sellars iznosi posljedice njegovog uviđaja važnosti inferencijalnih konektiva konceptualne upotrebe čak i u slučajevima odgovarajuće klasifikacije” (Brandom, 1994, 90). U određenju racionalističkih teorija pojmovnog sadržaja sa kojima povežujemo Peacockea, on “svojim učenjem pravi okvir za naturalističku teoriju pojma koja bi bila sposobna iscertati okvire intelektualnog ponašanja”. Logički pristup pored razvijenih kanonskih momentuma eksplikacije logičkog mora imati korelat s izrazima običnog jezika.

Brandom ide sljedećom hronologijom vodeći se s tri povezane ideje koje objedinjuju čitavu arhitektoniku njegovog razumijevanja i implementiranja inferencijalizma. To su:

1. Inferencijalno razumijevanje pojmovnih sadržaja;

2. Ideja materijalne inferencije;
3. Ideja ekspresivne racionalnosti.

Akt inferencije jeste ustvari akt činjenja (Brandom, 1994, 91). Kroz analizu Sellarsovog razumijevanja i semantičke kontekstualizacije onoga što su Kant i Hegel u svom filozofskom djelovanju ustvari uradili, Brandom razumijeva inferencijalizam kroz njegovu povijesnu genezu, iako kovanje tog pojma pripisujemo upravo njemu. Brandom primjećuje: "Često se, svakako, inferencijalne artikulacije poistovjećuju s logičkim artikulacijom. Materijalna inferencija se tretira kao derivirajuća kategorija" (Brandom, 1994, 98). Brandomovo razumijevanje inferencijalizma ga upravlja u smjeru da treba da zahvati izraženo, da se okrene k značenju samom. Različite mogućnosti samog pojma, njegovu kontekstualnu uvezanost s ostalim logičkim entitetima, Brandom objašnjava konceptom inferencijalne uloge pojmovnog sadržaja (Šljivo, 2021, 59). Pretpostavkom inferencijalne uloge otvara se put ka ekspresivnom modusu jezičkog djelovanja. Postavlja se pitanje: šta to određuje inferencijalnu ulogu pojmovnog sadržaja? Laurier objašnjava da pozicija tog pojmovnog sadržaja jeste krucijalna za njegovo razumijevanje, kao i za derivaciju značenja tog pojmovnog sadržaja.

To se da objasniti ina ovaj način:

$$\begin{array}{lll}
 p \Rightarrow q, & p, & q \\
 p \Rightarrow q, & \neg p, & \neg q
 \end{array}$$

Russell je objasnio slojevito značaj i vrijednost razumijevanja implikacije u svom razumijevanju molekularnih iskaz. Odnos implikacije i istinitih vrijednosti izvjesnih p i q Russell objašnjava pomoću ove dvije šeme:

"Ako p onda $q = p / (q/q)$ ili:

TT	TF	FT	FF
----	----	----	----

T	T	T	F (Russell, 2007, 84-85.)
---	---	---	----------------------------

U odnosu između dvije tvrdnje mi vidimo tu referentnu vrijednost operatora implikacija u njezinoj ekspresivnoj domeni inferencije. S obzirom na to da p i q dovodimo u odnos pomoću operatora, onda smo ih suštinski determinirali u *frameworku* njihovog logičkog položaja. Cijela implikacija zavisi od prihvaćanja konsekventa te se u tome ogleda njezina logička valjanost. Koslow razumije ljudsko shvatanje logičkih operatora kao nadgradnja *implikativne strukture*. Primat u razumijevanju jezičkog i njegovog odnosa s onim što zovemo logičko jeste neizostavan interes intelektualnih krugova. Jezička struktura se mora *dubinski rezonirati*. Svaki aspekt i svaki faktor upotrebe jezika se mora uzeti u obzir; uvjeti istinitosti se moraju razumjeti kroz svoja konotativna i denotativna svojstva (Šljivo, 2021, 123).

Ovdje je riječ o temeljnoj, dubljoj analizi jezika, jezičkih elemenata i razumijevanja načina na koji se jezičko manifestira. Bez dubinskih shvatanja logičke strukture nema ni moderne logike.

“Nastavljajući s ovom terminologijom, na ovaj način možemo razlikovati površinsku strukturu rečenice, organiziranu kroz kategorije i fraze koja je neposredno povezana s fizičkim signalom, od dubinske strukture koja leži ispod nje. Dubinska struktura je također sistem kategorija i fraza, ali apstraktnije prirode. Na primjer, površinska struktura rečenice “Mudar čovek je pošten” može se analizirati u subjekt “mudar čovek” i predikat “je pošten” (Chomsky, 1979, 219)

Taj princip se u modernoj kanonskoj notaciji interpretira na način da se predikat iskaza shvata kao funkcija a subjekt kao varijabla. To se izražava sa $F(x)$. To implicira, kao što Ibrulj navodi, da se logička istina pozicionira upravo na logičkim sekvencama misli. Ono što je temeljno za razumijevanje, naposljetku, samog inferencijalnog pristupa Roberta Brandoma, pored njegove afirmacije implicitnog odnošenja pojmova u logičkom aparatu, po čemu se suštinski razlikuje od formalno-logičkih analiza, jeste njegovo ukazivanje na ekspresivnu vrijednost logike.

Implikacija jeste paradigma logičkog vokabulara uopće, smatra Brandom. No, mora se pronaći ekspresivna eksploatacija validnosti tog operatora. Mora se otvoriti pitanje o odnosu između dvije vrste inferencije: materijalne i formalne. Šljivo konstatira: “Brandom kritizira stav prema kojem je inferencijalna artikulacija pojmovnog sadržaja identična formalnoj logičkoj artikulaciji. Ovo je pitanje važno zato što je ‘sama ideja racionalnosti poistovjećena s logičkim kapacitetima ovladavanja inferencijalnim pravilima” (Šljivo, 2021, 127). Materijalna inferencija jeste ona koja podrazumijeva validnost pojmovnog sadržaja premise i konkluzije (Brandom, 1994, 98). To jeste koncept koji Brandom preuzima od Sellarsa i implementira u svom razumijevanju inferencijalne artikulacije. On navodi primjer:

1. Ako kresnemo suhu, dobro napravljenu šibicu, ona će se zapaliti ($p \Rightarrow q$).
2. Ako p , i ako se šibica nalazi u jakom elektromagnetnom polju, onda se ona neće zapaliti ($p \wedge r \Rightarrow \neg p$).
3. Ako p i r i šibica se nalazi u Faradayevom kavezu, onda će se zapaliti ($p \wedge r \wedge s \Rightarrow q$), te naposljetku,
4. ako p i r i s u sobi nema kisika, onda se neće zapaliti, što se izražava sa ($p \wedge r \wedge s \wedge t \Rightarrow \neg q$).

U ovome konkretnom primjeru vidimo važnost inferencijalne artikulacije, ali i važnost pojmovnog sadržaja. Kako ovo treba da čitamo ustvari? Možda je najlakše konstatirati da jednostavno, u ovom formatu inferencije, moramo pretpostaviti da sve što je inkompatibilno sa p mora biti inkompatibilno sa q . Brandom često naglašava važnost materijalnih pravila.

“Materijalna pravila kao formalna pravila su esencijalna za značenje, pri čemu učestvuju u arhitektonskom detalju strukture unutar podupiranja logičke forme” (Brandom, 1994, 102). Tu se suštinski traži *obaveživanje* implikacijama koje su u formama implicitne.

Ono što Strawson zapaža jeste da, kad god iskaz ima formu $p \Rightarrow q$, onda to implicira da između p i q postoji konsekvencijalistička relacija, odnosno relacija inferencijalne vrste (Strawson, 1997, 168). Ono što jeste važno spomenuti jeste to da se osjeti utjecaj Fregeovog pristupa jezičkoj problematici na razumijevanje jezičke inferencijalne uloge Roberta Brandoma. Način na koji Frege svojom osmišljenom notacijom izražava, ili čini *eksplicitnim* naše razumijevanje, ali i upotrebu pojmovnog sadržaja, Brandom shvata obrazac Fregeovog ekspaniranja materijalne inferencije. Frege navodi da, ako napišemo ili na bilo koji drugi način izrazimo broj 5, tada ustvari mislimo ovo:

$$1+1+1+1+1$$

Na ovom stanovitom primjeru možemo bez većih poteškoća shvatiti šta je to ono implicitno što se učinilo eksplicitnim u Fregeovom navodu.

“Carnap i Quine su ustvrdili: biti entitet znači biti vrijednost varijable; biti vrijednost varijable znači biti klasa ili relacija koja egzistira tj. koji se može predstaviti u jednom tipu notacije i prevesti u drugi tip notacije.” (Ibrulj, 1999, 91)

Semantički vokabular jeste fundament razumijevanja filozofsko-logičkog pristupa fenomenu jezika, a uvođenje kanonske notacije smatra se jednim od najvećih iskoraka u bavljenju sa njim. Tugendhat izričito navodi da “svako strukturalno tematiziranje jezičkog, fonetsko, sintaksičko i semantičko, može se prema tome označiti kao formalno. Otuda je razumljivo što se pravi razlika između sadržinske i formalne semantike. Formalna semantika dolazi do svoje tematike putem izvjesnog formaliziranja, što se jezički odražava tako da ona sadržinske izraze zamjenjuje simbolima...” (Tugendhat, 1990, 38).

Pretpostavka relevantne upotrebe semantičkog vokabulara i pojmovnog sadržaja jeste njegova uloga. Filozofija inferencijalizma, shodno tome, traži našoj *prima facie* arbitrarnoj upotrebi semantičkog vokabulara da nas ona obavezuje na neki konstrukt sadržaja.

“Vrsta inferencijalizma koju zastupam u *Making It Explicit* na dva različita načina objašnjava našu sposobnost da razumijemo nove rečenice. Prvi način uključuje uvođenje logičkog vokabulara na način koji je direktno i tradicionalno kompozicijski. Logički je vokabular ograničen na svoju specifično ekspresivnu ulogu: da u formi propozicija (izrečenih, mišljenih ili onih u koje se vjeruje) učini eksplicitnima široka inferencijalna obavezivanja koja ostaju implicitna u praktičnoj procjeni onoga što činimo. Paradigma za logički vokabular u tom smislu je kondicional koji omogućuje utvrđivanje inferencijalne veze između rečenica (onoga što je njima izraženo), koje tu imaju ulogu antecedenta i konsekvanta. Negacija se na isti način može razumjeti kao sistematiziranje obavezivanja inkompatibilnosti tvrdnji. No, prema ovom stajalištu, normativni se vokabular također kvalificira kao logički, u smislu da služi sistematiziranju obavezivanja ispravnosti različitih obrazaca praktičnog mišljenja. I druge čestice vokabulara, od identiteta i kvantifikacijskih idioma, do govora ‘o’, koji izražava reprezentacijsko-intencionalnu direktnost (kao i normativni izrazi koji se nisu smatrali uobičajenim, specifično logičkim vokabularom), pokazuju se kao one koje igraju ekspresivne uloge ovog tipa. Moguće je za svaku od njih pokazati kako se mogu uvesti u jezik koji ih ne sadrži, na način da se inferencijalne uloge rečenica u kojima se oni pojavljuju odrede inferencijalnom ulogom logičkih rečenica formuliranih u prethodnom vokabularu.” (Brandson, 2012, 171)

Na ovom stanovitom primjeru možemo bez većih poteškoća shvatiti šta je to ono implicitno što se učinilo eksplicitnim u Fregeovom navodu.

Russell u *Principia Mathematica* izražava Fregeovu viziju povezanosti implikacija:

1. $\bar{p} \Rightarrow q \Rightarrow q$
2. $\lceil p \Rightarrow (q \Rightarrow q) \rceil \Rightarrow \lceil p \Rightarrow q \rceil \Rightarrow (p \Rightarrow q) \lceil$
3. $\lceil (p \Rightarrow (q \Rightarrow r)) \rceil \Rightarrow \lceil q \Rightarrow (p \Rightarrow r) \rceil$
4. $\lceil (p \Rightarrow q) \rceil \Rightarrow \lceil (-q \Rightarrow -p) \rceil$
5. $\lceil -p \Rightarrow p \rceil$
6. $p \Rightarrow \lceil -p \rceil$

“Na razvoj semantičke ontologije je, međutim, Frege najviše utjecao svojim spisom *Über Sinn und Bedeutung*, koji danas predstavlja centralno mjesto analitičke filozofije uopće. Ovdje je ponovo centralna ideja *jedinstvenog pojmovnog sadržaja* koji može biti sastavljen i rastavljen na sve dijelove i koji se može na različite načine predstaviti u znakovima, no svi dijelovi jedne misli stoje u znakovima ekvivalencije, tako da se to može tvrditi i za znakove kojim su označeni bez obzira na njihovu različitost” (Ibrulj, 1999, 98).

Način na koji razumijemo semantički vokabular Brandom stavlja u poziciju koja, pored njezine semantičke i normativne upotrebljivosti, pretendira da je veže za neku socijalnu praksu, ali i njezinu inferencijalnu vrijednost ako se ona učini preglednom. Koliko god se to čini zdravorazumnim i jednostavnim za elaboriranje, stvari se moraju staviti u jednu kontekstualnu matricu. Način na koji želimo ekstrapolirati ono što se dešava u domeni *logičkog* se ne može shvatiti bez shvatanja same logike. Carnap zaključuje da je jasno kako “čista sintaksa jezika nije ništa drugo nego dio aritmetike”.

Ona je progresivna disciplina te svaka interakcija logičkog s onim što nazivamo mentalnim ili svjesnim mora se postulirati u već postojećim okvirima, a ne obratno. Stuhr u svojoj interpretaciji rada Deweyja navodi jedan jednostavan primjer. Zamislimo da neko (Smith) onog trenutka kada ugleda jabuku na stolu konstatuje: “Jabuka je na stolu.” Stuhr analizira primjer na osnovu sljedeće konkluzije:

“Epistemolog će biti primarno zainteresiran šta je to što je potrebno da Smithovu izjavu čini istinitom ili znanjem istine. Neka generalna definicija istine je potrebna ovdje, naravno, ali interes vodi u polja vjerovanja, i možda, intencionalnosti i propozicionalnih stavova koji se daju Smithu u ovom slučaju” (Stuhr, 1993, 193). Semantika se podvodi pod pragmatiku tek onda kada raspakujemo sadržaj (Šljivo, 2021, 158). To *raspakivanje sadržaja* nije moguće ako se ne pretpostavi intencionalnost subjekta koji je ugledao jabukuna stolu. Brandom jasno konstatira:

“Pojmovi su esencijalno inferencijalno artikulirani. Posjedovati ih u praksi znači kretati se oko inferencijalnih svojstava i svojstava inkompatibilnosti u koje su uhvaćeni. Ono zbog čega jedna klasifikacija zaslužuje ime konceptualne klasifikacije jest njena inferencijalna uloga.” (Brandom, 1994, 89)

Ne treba zaboraviti da Brandom određenje logike vidi u tome da je ona “organ semantičke samosvijesti”.

3.3. *De re* i *de dicto* intencionalnost

Značaj *intencionalnog* u Brandomovom razumijevanju vlastite filozofske pozicije se ne može dovoljno naglasiti. Kulminacija njegovog shvatanja semantičkog vokabulara i pojmovnog sadržaja jeste shvatanje intencionalnosti kao pragmatički vođenih semantičkih odnosa. U prilog tome, Brandom uvodi relevantnu sintagmu *intencionalnog vokabulara*, koji stoji rame uz rame s deontičkim normativnim vokabularom. Ta intencionalnost se nikako ne može, razumijevajući Brandoma, shvatiti striktno reprezentacionistički, već se mora objasniti pomoću diskurzivne jezičke prakse. Ona je, ustvari, ono na šta se *obavezujemo*. Ona nije samo “svijest o nečemu naprosto” (Husserl). Također, ona nije samo svijest koja je upućena na nešto izvan sebe kao na svoj objekt (Brentano).

Konceptualna ideja koju Brandom uvodi u razlikovanju načina na koji se zapravo razumijeva intencionalnost inkorporirana je u odnos *de re* i *de dicto* intencionalnosti. *De re* intencionalnosti kao razumijevanje-intencionalnosti koja se odnosi na stvar i *de dicto* intencionalnosti kao koncept intencionalnosti koja se odnosi prema onome što je formulirano iskazom. Intencionalnost se na taj način zahvata u svojoj dvojakosti, kad se odnosi na vanjezičku stvarnost i kada se odnosi na ono što je iskaz. Filozofski cilj ove operativnosti nije da pretpostavi apriornost intencionalnosti, nego da se pojam intencionalnosti konceptualno zahvati na način da bude razumljen u jednom duhu pragmatičnosti.

Brentano je zaslužan za definiciju intencionalnosti koja eksplicira njezinu specifičnu razliku od drugih stanja. Njegovo razumijevanje intencionalnih stanja je uvijek usko vezano za shvatanje materijalne baze tih stanja ili materijalnih elemenata intencionalnosti same. No, kao što je navedeno, Brandom ne može iz svoje pozicije, očigledno, prihvatiti takav stav bez toga da se on stavi u domen socijalne i jezičko-društvene prakse. Searle daje drugačiju prizmu gledanja na taj problem. Nisu sva stanja intencionalnosti usmjerena na nešto konkretno. Ona se moraju staviti u okvir neke pozadine šireg konteksta u kojem nastaju. On alternativu objašnjava na sljedeći način:

“Ako ti kažem da imam neko uvjerenje ili želju, uvijek je smisleno pitati: ‘Šta je tačno u to što ti vjeruješ?’ ili ‘Šta je to što ti želiš?’ Ja ne mogu tada odgovoriti: ‘Oh, imam neko uvjerenje i neku želju, bez ičega u što vjerujem ili ičega što želim.’ ‘Moja uvjerenja i moje želje se moraju uvijek odnositi na nešto.’” (Searle, 1983)

Također, Searle vjeruje da je kognitivno područje istraživanja, koje sa sobom zaokružuje i problematiku svijesti, najplodnije tlo današnjih filozofskih tendencija. Rorty također navodi da se možemo uvjeriti u nematerijalni aspekt intencionalnog jer su samo njezina fenomenološka svojstva intrinzična (Rorty, 1990, 39).

Intencionalni vokabular i intencionalni faktor pored normativnog, formalno-semantičkog vokabulara, i ima svoju, kako Brandom navodi, *značenje-upotreba* formu u rasvjetljavanju inferencijalno logičkih momenata u jezičkoj diskurzivnoj praksi. Brandom jasno vidi ulogu pojma intencionalnosti, on se mora predefinirati u jednom pragmatičkom zakretu. On kaže:

“Konačno, kao što smo već vidjeli, ovi komplementarni aspekti čine eksplicitnim normativni i modalni vokabular kako bi odgovarali subjektivnim i objektivnim aspektima intencionalne veze između diskurzivnih aktera, njihovog izražavanja i objekta – stvari i činjenica koje se smatraju govorom o nečemu (“about”). Ovo pokazuje što je potrebno

praktičnoj intencionalnosti da se razvije u diskurzivnu intencionalnost i izdvaja diskurzivnu intencionalnost kao posebnu vrstu pragmatički vođenih semantičkih relacija.” (Brandom, 2008, 200). Brandom ih razumije kao pragmatički vođene semantičke relacije ali i kao posredna obavezivanja koja mogu biti plodno tlo za samo inkorporiranje tog momenta intencionalizma. Kada smo uključeni u praksi obavezivanja, tada se uviđa normativni smisao tog čina – tad dolazi do izražaja ono što je s tim kompatibilno ili inkompatibilno – te attribute pripisujemo onome što ima intencionalan sadržaj. Važno određenje inkompatibilnosti jeste Brandomovo razumijevanje materijalne inkompatibilnosti. Inkompatibilnost u okviru kanonske notacije Brandom predstavlja na ovaj način:

1. Generalna tranzitivnost:

$$\forall X, Y, Z, W \subseteq L [(X \supset Y \ \& \ Y \supset W) \rightarrow X \supset W] .$$

2. Defesibilnost:

$$\forall X, Y \subseteq L [\sim (X \supset Y) \rightarrow \exists Z \subseteq L [\forall W \subseteq L [Y \supset Z \supset W] \ \& \ \exists W \subseteq L [\sim (X \supset Z \supset W)]]] .$$

Važno je naznačiti da on problematiku intencionalnosti slojevito veže za fenomen AI i algoritama vezanih za kompaktno djelovanje artificijelnog jezika. Jedan važan uvjet za racionalizaciju jezika i konstrukt AI jeste: “specijalna pravila ili pravila inferencije, kao što su strukturalne operacije, transformiraju iskaze u druge iskaze (iskaze koji se mogu dobiti iz datih iskaza uz pomoć jedne ili više aplikacija ovih operacija nazivaju se konsekvencama datih iskaza)” (Ibrulj, 1999, 123).

Kako nas intencionalno-semantički diskurs obavezuje? Jedan jednostavan primjer bi glasio ovako: ako tvrdim da pada snijeg – onda se implicira da treba da se ponašam kao da pada snijeg. Šta se tu dešava? Suštinski, Brandom kaže da se u jednom takvom jezičkom aktu pripisuju i traženormativna i društvena određenja (Brandom, 1994, xv).” Relacija izraza (expression) onoga što je implicitno u onome šta činitelj radi i šta je eksplicitno u tome šta radi tvori priču ovdje na dva načina” (Brandom, 1994, xviii). Takozvani *scorekeeping* jeste instanca normativnog na samo jezičko činjenje svakog subjekta ili konzumenta jezika. Naravno

da jedan takav *scorekeeping* kursus mora biti zasnovan diskurzivno.

Intencionalnost = intencionalnost o stvari i intencionalnost o izrečenom

Također, Brandom u svojoj knjizi *Between Saying and Doing* navodi jednu zanimljivu oznaku, a to jeste *VP* i *vice versa*.

VP = Vokabular – praksa

te

PV = Praksa – vokabular

Samo za jezičke zajednice možemo reći da posjeduju izvornu intencionalnost, tvrdi Brandom (Šljivo, 2021, 73). Kada analiziramo iskaze i sve jezičke momente općenito, moramo uzimati u obzir društvene i normativne aspekte svakog tog čina.

3.4. Normativnost

Govoreći o kontekstu materijalne inkompatibilnosti, Brandom to povezuje s normativnom domenom:

“Upotreba ovog modalnog semantičkog osnova može biti predstavljena terminima normativnog statusa obavezivanja i ovlašćivanja, na osnovu principa tretirajuse izrazi kao materijalno inkompatibilni tako da preuzmemo obavezivanje za jedno te onemogućimo ovlaštenje za drugo” (Brandom, 2008, 15).

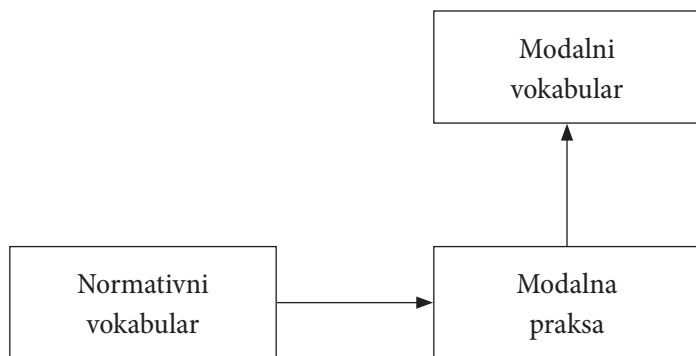
Pod pretpostavkom razumijevanja odnosa diskurzivne prakse koja se određuje kao kompatibilna ili nekompatibilna, otvara se put da se određeni momenti jezičke prakse opravdaju ili ne. Normativni vokabular (Kant-Sellars) i njegova inferencijalna artikulacija treba da pomnije približe odnos govorećeg i djelatnog subjekta, da se stave u okvir obavezivanja i zaduživanja.

Brandom reflektira o ovome problemu na način da ne vidi kako se normativni vokabular može svesti na naturalistički vokabular, ali da postoji mogućnost da se izrazi u naturalističkom vokabularu ono šta se treba *činiti*, ali nužno u okviru normativnog vokabulara. Normativni

vokabular zauzima važno mjesto jedne komunikativne zajednice, situacije i miljea. On referira na ono što se tiče ljudskog djelovanja, ali i često što jeste dio ljudske interakcije. Brandom direktno pripisuje logičko izdvajanje i eksplikacije Kantu. Kant je filozof koji je određene ljudske aktivnosti razumio tek kada se uvidi njihov normativni status.

“Kant je pokazao da je upravo njihova primjena točka u kojoj ih i treba analizirati. Tako se Kantova tendencija interpretacija normativnih struktura koje stoje u osnovi kognitivnog postupanja može objasniti deskripcijom prakse jezičnog ponašanja, što njegov projekt dovodi u okvire pragmatičkog filozofiranja.” (Šljivo, 2021, 86)

Bez razumijevanja fundamentalne ideje o kojoj govori, koja stoji iza transcendentalne filozofije Immanuela Kanta, potpomognuta Sellarsovim uvidom u to, nije moguće shvatiti poziciju iz koje polazi sam Robert Brandom. Esencijalno jeste da se upravo iz matrice reafirmiranja ali i redefiniranja Kantovih pozicija stvara pretpostavka razumijevanja odnosa između jezika i racionalnosti, racionalnosti i diskurzivne prakse, odnosa između normativnog vokabulara sa svakim drugim vokabularom na koji Brandom referira.

Graf broj 1. Ilustracija Kantove i Sellarsove pozicije zahvatanja normativnog

Dewey eksplicira da je zdravorazumno da društvo kao kulturna cjelina posjeduje skup oznaka i značenja koji se tiču njihovog načina života uopće: tradicije, navika i preokupacija i svega što čini njihov način

zajedničkog života u formi regulativnog i normativnog idioma (Dewey, 1938, 62).

“Normativnost je posvuda. Tačno i netačno, ispravno i pogrešno, dobro i loše, racionalno i neracionalno, validno i nevalidno – lista je duga. Normativnost je posebna sfera činjenica koje procjenjuju, opravdaju, čine mogućim i reguliraju normativni govor, isto kao i pravila, značenja, ono simboličko i mišljenje. Te su činjenice posebne po tome što im se empirijski ne može pristupiti i nisu dio uobičajenog toka objašnjenja. One su ipak nužne u tom smislu da, kad ne bi postojale, svakodnevni normativni govor, uključujući i takve stvari kao što su tvrdnje o tome šta neka riječ znači ili šta je neki zakon, ne bi bio opravdan, ne bi bio smislen, bio bi pogrešan ili iluzoran.” (Turner, 2010, 1-2)

Normativnost je također važna i za samu znanost, što naglašava Kuhn:

“Pomakom naglaska sa spoznajnih na normativne funkcije paradigmi navedeni primjeri uvećavaju naše razumijevanje načina kako paradigme daju oblik znanstvenom životu”, dok će kasnije također naglasiti da “određeni broj suvremenih filozofa otkrio je važne kontekste u kojima su normativno i deskriptivno nezamrσιμο povezani. ‘Jest’ i ‘trebalo bi’ ni u kom slučaju nisu uvijek tako razdvojeni kako izgleda” (Kuhn, 2002, 119, 215).

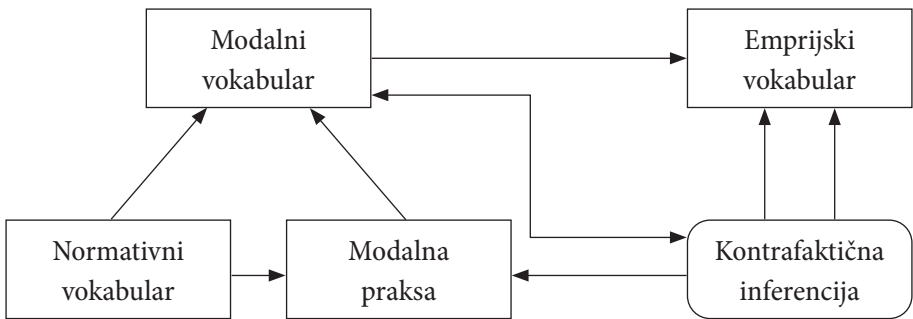
Ovisno o tome kako afirmiramo značenje i pojmovni sadržaj, tako shvatamo pravu upotrebu izraza i njihovu logičku validnost. Svaka se ta praksa smatra kao relevantna tek kada jeste inferencijalno artikulirana.

Brandom redefinira Kantovu poziciju iz kartezijske perspektive: izvjesnost = nužnost

“Mogu, s ovim u pozadini, postulirati svoju temeljnu tezu: normativni vokabular (uključujući izraz preferencije) čini eksplicitnim usvojena (bilo da su pripisana ili potvrđena) materijalna svojstva praktičnog mišljenja. Normativni vokabular igra istu ekspresivnu ulogu na praktičnoj strani kakvu igra kondicional na teorijskoj strani mišljenja” (Brandom,

1994, 89). Eksplanatorna uloga normativnog vokabulara od presudnog je značaja za razumijevanje Brandomove filozofije i njegove ideje ekspresivne racionalnosti, o kojoj je ovdje riječ. Taj normativni vokabular ustvari samo odražava ono što se implicite već u čovjeku desilo; ono što se već manifestira u jednoj komunikativnoj sredini i jednoj komunikativnoj zajednici, sa svim njezinim socijalnim i jezičkim atributima.

Brandom sljedećim grafom objašnjava odnos između modalnog, normativnog i empirijskog vokabulara:

Graf broj 2. Odnos između modalnog, normativnog i empirijskog vokabulara

Mi jesmo pravilima vođena bića, konstatira Brandom nakon eksplicite implikacije Kantovih učenja, što jeste baza razumijevanja normativnog kao pojma na koji referiramo kroz matricu njezine pragmatičke upotrebljivosti u jezičko-semantičkoj igri zahtijevanja. Značaj normativnog vokabulara jeste u tome što čini eksplicitnim važne značajke onoga što ustvari subjekti čine kada razviju neki specifičan vokabular u namjeri da se izraze ili da izraze nešto.

“Kako se objektivnost taloži u socijalnoj juhi normi koje su samo ono što društvo drži da jesu? Objektivna reprezentacija dimenzija pojmovnog sadržaja – vrsta ispravnosti tvrdjenja ili primjena pojma koje se ne tiče individualnih ili kolektivnih stavova ili procjena već svojstva stvari koje sureprezentirane – ispostavlja se da je ovisna o socijalnoj artikulaciji inferencijalne prakse.” (Brandom, 1994, 55)

Na osnovu ovog citata mi možemo argumentirati da za Brandoma izvjesno postoji korespondencija između pojmovnih sadržaja i socijalnih implikacija inferencijalnih tendencija. Dakle, objektivnost kao takva, kao ono na što um pretendira, u njegovoj pragmatičkoj optici ne može se zadati kao takva; mora se uzeti u obzir društvena matrica našeg operiranja jezikom i onoga što je implicitno unutar tog operiranja.

4.0 RACIONALNOST I JEZIČKA PRAKSA

Brandomova inferencijalistička pozicija razumijevanja fenomena racionalnosti implicira da je proces koji činimo prilikom rezoniranja tih sadržaja, iz tog kuta gledanja, ustvari identifikacija onoga što se dešava implicitno te logičko i jezičko izbacivanje tog istog na površinu. Identifikacija jeste u tom procesu ključni pojam, a ne samo jedna dodatna teza o tome kako čovjek treba da ispoljava i tumači vlastitu racionalnost. Ono što ustvari ovaj rad želi pretpostaviti jeste da je ideja ekspresivne racionalnosti Roberta Brandoma ideja koja referira na čovjeka kao čovjeka komunikativne sredine, čovjeka koji mora biti u stanju da shvati implicitnu strukturu onog jezičkog što se eksponira te na taj način shvati svoje jezičke mogućnosti.

Forme normativnog i vokabulara koji ga objašnjava nužno se shvata iz socijalnog miljea čovjeka; ono jeste društveno pretpostavljeno te komunikativni aspekt ljudske zajednice jeste uslov razumijevanja onoga što se zove racionalnim i ono što se samim time veže za koncept ljudskog uma.

“Ova praktična procjena (jer semantika se uvijek mora razumjeti iz perspektive pragmatike) u osnovi je ekspliciranje znanja o korištenju pojmova. Sadržaj pojmova koji se upotrebljavaju objašnjiv je tek iz eksplikacije široke inferencijalne palete konsekvenci njihove primjene. Znanje upotrebe pojmova i rečenica mreža je implicitnih kapaciteta koje posjedujemo, a koje se može eksplicirati kao znanje-kako (knowing-how) pravila ove upotrebe.” (Šljivo, 2021, 119)

Leibnitz = izražavanje Leibnitza u datom kontekstu

Društveni normativ određuje kursuz komunikativnog aspekta čovjeka, koji ga kao jedan čin refleksije interpretira, a to Brandom radi kroz pragmatičku optiku uvijek te određuje ono što je praksa u čovjekovom razumijevanju jezika.

“Studij univerzalne gramatike ovako shvaćen, jeste studij prirode čovekovih intelektualnih kapaciteta. On teži da formuliše neophodne i dovoljne uslove koje neki sistem mora da zadovolji da bi stekao kvalifikacije za status potencijalnog ljudskog jezika, uslove koji za postojeće ljudske jezike ne važe nekom slučajnošćunego vuku koren iz čovekovog jezičkog kapaciteta i koji se otuda pojavljuju kao urođena organizacija koja određuje šta se računa kao jezičko iskustvo i do kakvog se znanja jezika dolazi na osnovu ovog iskustva.” (Chomsky, 1979, 217)

Brandomovo razumijevanje jezičkih okvira i implikacija njihovih tumačenja je drugačije.

“Obične oznake o tome šta je tačno a šta je pogrešno i na šta neki izraz referira savršeno su u redu onako kako stoje (...) Ali istina i referencija su zablude filozofa generirane gramatičkim nerazumijevanjem.” (Brandom, 1994, 324)

Takav pristup nije adekvatan ako se ozbiljnije razmatraju te jezičke ekspoziture. Činjenice jesu ono što čine iskaze tačnima, ali u ljudskoj praksi jeste da se uvijek kaže: “To što ti kažeš jeste tačno”, što jeste simptomatičan primjer koji daje Brandom kakobi objasnio ono na čemu insistira. Dakle, iskazi mogu biti tačni, ali na jedan izveden način.

5.0 Zaključna riječ

U ovome radu smo obrazložili i eksplicirali osnovne postavke filozofije Roberta Brandoma te ukazali na ulogu ideje ekspresivne racionalnosti u njoj. Ideja ekspresivne racionalnosti je usko vezana za svaki aspekt

njegove filozofije. Inferencijalizam kao jedna od temeljnih odrednica Brandomovog filozofiranja jeste organon razumijevanja jezičke prakse i logičkih odnosa. Inferencijalističko tumačenje jezičkih stereotipa i kulturoloških obraza, koji se direktno referiraju na jezičke prakse, jeste prvobitnost na koju nailazimo u interpretaciji Brandoma. Logički odnos korespondencije između naših pojmovnih sadržaja, socijalnog i normativnog bazičnog *backgrounda* i naših govornih artikulacija je obrazložen kroz razumijevanje jezičke fleksibilnosti i materijalne inkompatibilnosti. Uloga implikacije i razumijevanja implikacije je krucijalna za shvatanje inferencijalnog modela koji je antipodreferencijalističkim modelima razumijevanja naših logičkih sudova i pojmovnih sadržaja; logika se, prema tome, određuje kao organon semantičke samosvijesti. Inferencijalna praksa treba da izrazi i eksplicira ono što je implicitno u našoj upotrebi logičkog i jezičkog aparata.

Shvatanje normativnih idioma i njihovih kulturoloških korelata jeste u odnosu s našim jezikom, ono nas čini dijelom neke komunikativne sredine teodražava našu kompetenciju kao sagovornika. Ideja inherentne istine i tačnosti naših stavova jest stvar filozofske naivnosti u povijesti filozofije, ono što je centralna uloga naših iskaza jeste da oni *izražavaju* te se sama forma ljudske racionalnosti odnosi prema toj bitnosti ljudskog jezika. Kao sve ostalo, racionalnost jeste izražavana, ona se artikulira kroz svoju sposobnost da izrazi vlastitu *razložnost*. Filozofija Roberta Brandoma nije samo nastavljanje puta kojim su išli Sellars, Dewey, Wittgenstein, Habermas ili Karl Otto-Apel; ona je logičko zaokruživanje u jedan pragmatički *framework*, koji treba da potpunije i dublje objasni pozadinu naših govornih činova i logičkih potencijala u stvarnim komunikativnim situacijama. Cilj ovoga rada je bio da se elaborira autentična ideja ekspresivne racionalnosti koju Robert Brandom sintetizira, da se kauzalno i konzistentno odredi odnos tog koncepta sa svim ostalim relevantnim elementima Brandomove filozofije, te se nadamo da je rad ostvario svoj cilj.

BIBLIOGRAFIJA

1. Brandom, R. (2008): *Between Saying and Doing: Toward an analytic pragmatism*. Oxford: OxfordUniversity Press.
2. Brandom, R. (1994): *Making it explicit*. London: Harvard University Press.
3. Brandom R. (2012): Inferencijalizam i neki od njegovih izazova. (Šljivo, K., Trans.) *Sophos: časopismladih istraživača*, 5(1), 146-176. (Izvor ni rad objavljen 2010), Dostupno na / Available on: <https://ziink.files.wordpress.com/2008/08/sophos-52.pdf> (datum pristupa: 12.02.2023).
4. Chomsky, N. (1979): *Gramatika i um (Syntactic structures)*. Beograd: Nolit.
5. Dewey, J. (1938): *The Theory of Inquiry*. New York: Henry Holt and Company.
6. Ibrulj, N. (2015): Fenomenologija anomalijskog kauzaliteta (Phenomenology of Anomalous Causality). In: Komšić, I. (2015): *Teorija socijalne pulsacije (The Theory of Social Pulsation)*. Sarajevo: SarajevoPublishing.
7. Ibrulj, N. (1999): *Filozofija logike (Philosophy of Logic)*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
8. Kuhn, T. (2002): *Struktura znanstvenih revolucija (The Structure of Scientific Revolutions)*. Zagreb: Naklada Jasenski i Turk.
9. <https://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/at/wittgens.htm>
10. Lyotard, F. J. (2005): *Postmoderno stanje (The Postmodern Condition)*. Zagreb: Ibis grafika.
11. Pelletier, F. J. (1999): A Brief History of Natural Deduction. *History and Philosophy of Logic*, 20(1), 1-31. Dostupno na / Available on: <https://doi.org/10.1080/014453499298165>
12. Quine, W. (1999): *Riječ i predmet (Word and Object)*. Zagreb: Kruzak.
13. Rorty, R. (1990): *Filozofija i ogledalo prirode (Philosophy and the Mirror of Nature)*. Sarajevo: VeselinMasleša.
14. Russell, B. (2007): *Filozofija logičkog atomizma (The Philosophy of Logical Atomism)*. Novi Sad: Izdavačaknjizarnica Zorana Stojanovića.

15. Searle, J. (1983): *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
16. Strawson, P. (1997): *Entity and Identity: And Other Essays*. Oxford: Clarendon Press.
17. Stuhr, J. (1993): *Philosophy and Reconstruction of the culture: Pragmatic Essays after Dewey*. New York: State University of New York Press.
18. Šljivo, K. (2021): *Inferencijalizam i epistemologija: spoznajnoteorijsko čitanje filozofije Roberta Brandoma*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
19. Tugendhat, E. (1990): *Jezičkoanalitička filozofija: predavanja, uvod*. Sarajevo: Veselin Masleša.
20. Turner, S. P. (2010): *Explaining the Normative*. Cambridge: Cambridge Polity Press.
21. Waissman. (1965): *The Principles of linguistic philosophy*. London: MacMillan.
22. Wittgenstein, L. (1980): *Filosofska istraživanja (The Philosophical Investigations)*. Beograd: Nolit.